

ELS ALOCS DE LES RIERES DEL MARESME. UN PROJECTE PER AL SEU ESTUDI I CONSERVACIÓ

Evarist March¹ i Jordi Corbera²

¹Centre d'Acció Territorial i Ambiental del Maresme (CATAM)

²Secció de Ciències Naturals, Museu de Mataró

*Per l'enclotat i sec camí de sorra
sentia al lluny resplendir la carena.
Jo no la veig, però perquè me'n priven
les altes tanques d'alocs i canyars*

(S. Espriu, Llibre de Sinera XXII)

L'aloc, una espècie simbòlica

L'aloc (*Vitex agnus-castus*) és un arbust caducifoli que pertany a la família de les verbenàcies. Dins d'aquesta família l'aloc representa a la Mediterrània, l'única espècie de port no herbaci, per bé que en altres latituds –principalment al neotròpic– podem trobar més de 250 espècies d'arbres i arbusts pertanyents a aquest mateix gènere.

Es tracta d'una planta molt flairosa, que pot atènyer fins a sis metres d'alçada, però que habitualment trobem en alçades compreses entre un i tres metres. És una planta d'aspecte robust, de capçada oberta i de fusta molt dúctil per la presència d'una medul·la tova a l'interior de les seves branques.

Al camp és fàcil d'identificar per les seves tiges quadrangulars quan són joves i per les fulles oposades llargament peciolades i palmades, formades per entre cinc i set folíols estretament lanceolats d'un verd fosc (Fig. 1). També per les seves inflorescències en amples espigues atapeïdes de petites flors de cinc peces d'un blau violaci molt característic, que a la tardor donen lloc a fruits en forma de drupes de color vermellós que amb el temps esdevenen negres (Bolòs i Vigo, 1995; Bolòs *et al.* 1993; Masalles, 1988).

L'aloc s'associa a la nostra comarca amb la vinca grossa (*Vinca major*), l'òlbia (*Lavatera olvia*) i la barretera (*Petasites pyrenaicus*) (Fig. 2) i dóna lloc a la comunitat anomenada alocar amb vinca grossa (*Vinco-Viticetum agnicasti*) (Bolòs, 1956; Folch, 1981). També podem trobar aquesta comunitat vorejant la Mediterrània europea, incloses bona part de

les illes mediterrànies del sud, on viu associada a cursos fluvials intermitents que pateixen forts períodes d'eixut, habitualment en sòl silici, sorrenc, sec i permeable (Bolòs, 1962).

Aquesta comunitat la trobarem sota la cota dels 200 metres per evitar les baixes temperatures, en ambients amb bona disponibilitat de llum, temperatures suaus i suficient humitat edàfica.

Als Països Catalans prospera sobretot entre Barcelona i l'Albera. Al Maresme i a la costa nord ocupa les vores de rieres i rials (Gomez *et al.* 1997; Folch, 1981). Així es pot dir que l'aloc representa a les rieres del Maresme el que són els baladrars a les rambles de substrat calcari, principalment al sud del país.

A la nostra comarca fou molt abundant fins fa poques dècades si ens atenem a les publicacions fetes per Oriol de Bolòs als anys 50 (Bolòs 1950, 1956, 1962) i més tard per les intenses exploracions de Pere Montserrat (Montserrat, 1968). Es tractava d'una planta ben coneguda que fou emprada per pagesos i artesans; uns per fixar els mots a les vores del camps de conreu que llindaven amb les rieres (Forn, 2002) i com a foragitador de paràsits als colomars i galliners (referència oral), i els altres com a material per fer cistelleria.

Cal recordar també que les propietats terapèutiques d'aquesta planta –en especial com a inhibidora de la líbido o anafrodisíaca– són conegudes des d'antic. Ja al segle I, el metge grec Pedacijs Dioscorides la inclou en la seva obra *De materia medica*, obra que serà transcrita en diferents manuscrits durant l'edat mitjana, entre els quals destaca el *Codex Anicea Julianae* que es conserva a la Biblioteca

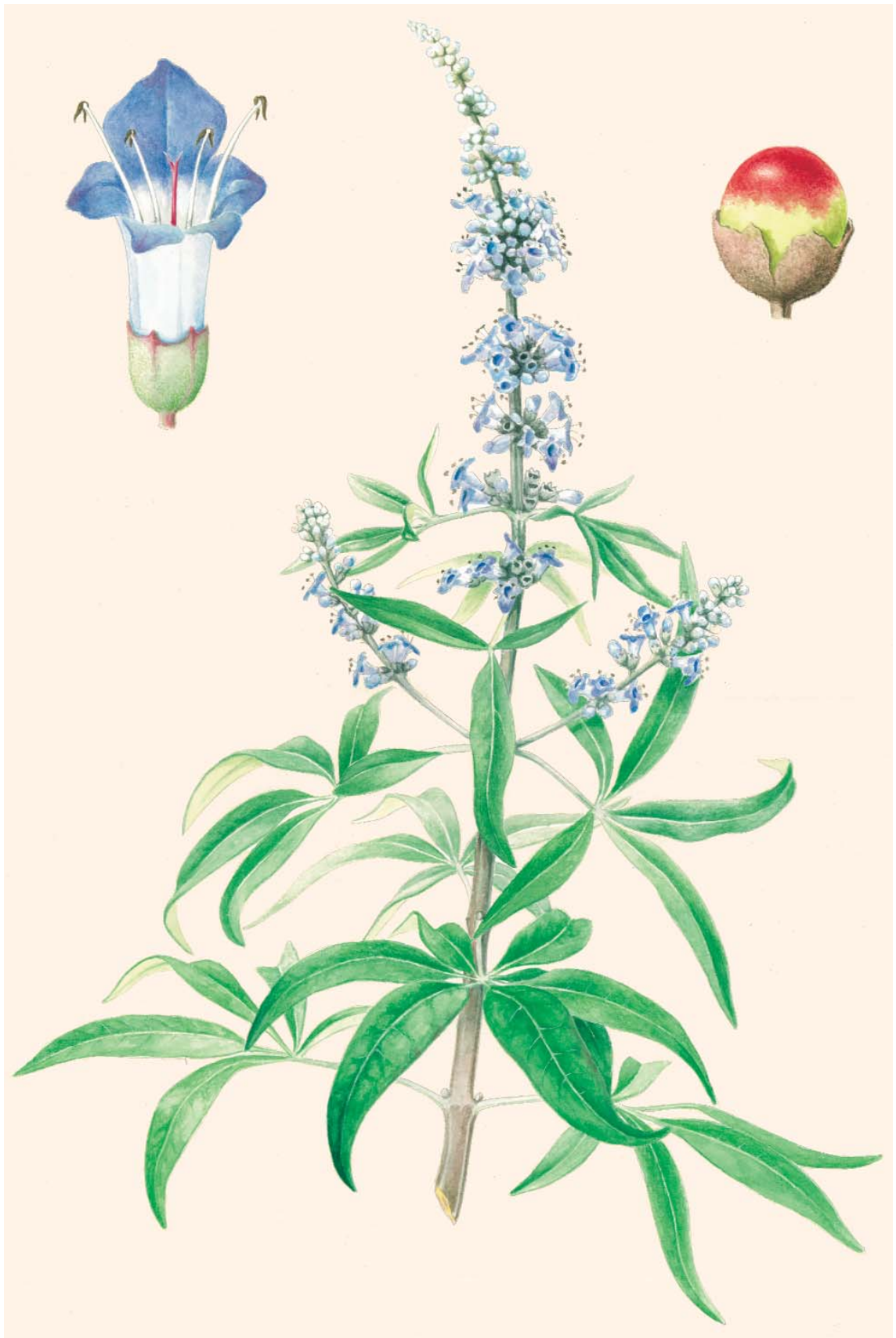

Figura 1. Aspecte general d'un branquilló d'alc a on es pot apreciar la forma palmada de les fulles i les inflorescències terminals, i detalls de la flor i el fruit. (Dibuix © J. Corbera).

Figura 2. Plantes que pertanyen a la comunitat de l'alcov amb vinca. A, la vinca (*Vinca major*); B, la barretera (*Petasites pyrenaicus*); C, l'òlvia (*Lavatera olvia*) (Fotos J. Corbera [esquerra] i R. Rigol [dreta]).

Nacional d'Àustria i on apareix molt probablement la primera il·lustració botànica d'aquesta espècie. Al segle XVIII el botànic suec Carl Linne va fer també referència a aquestes propietats quan va anomenar l'alcov (*Vitex agnus-castus*) amb el seu nou sistema de classificació. Avui, l'alcov és emprat en farmàcia pels seus principis actius que s'han demostrat eficaços en la malaltia de Parkinson i per tractar disfuncions hormonals femenines i d'infertilitat.

Un futur difícil a la comarca

Els estudis recents indiquen que la seva abundància ha minvat considerablement (Tarruella i Guerrero 2000; Amador *et al.*, 2003) i tot sembla apuntar que la regressió i la degradació dels espais que ocupa és un fet innegable que cada dia creix a més velocitat.

Les causes d'aquest fet són diverses, però cal buscar-les sobretot en els canvis d'usos del sòl de les terrasses al·luvials veïnes que en poques dècades han convertit de forma progressiva els camps de conreu en àrees industrials, urbanitzacions o espais erms que de retruc han contribuït a la total expansió d'una

espècie d'origen al·lòcton, la canya (*Arundo donax*).

Aquesta transformació del territori ha contribuït a menysprear la percepció d'aquests espais per a residents i nousvinguts, i ha propiciat la conversió de moltes rieres en carreteres que han facilitat encara més la seva degradació per l'efecte del trepig i l'abocament incontrolat de deixalles i de restes vegetals.

En d'altres casos, els efectes d'una cultura que viu d'esquena a entendre el funcionament de les conques en l'entorn d'un clima mediterrani, s'ha manifestat en forma d'ineficaces gestions del territori –en urbanitzar i crear noves infraestructures sense estudis previs– a les parts altes i mitjanes de les conques que han impermeabilitzat una important part del sòl que ha fet pagar a rieres i rials amb intervencions dures i desmesurades que han convertit aquests espais naturals en canalitzacions fora de lloc.

La transformació de la comunitat

En l'actualitat és fàcil de comprovar sobre el terreny tot aquest seguit d'agressions i

amenaces tant per l'òbvia desaparició de l'alog en indrets on havia estat citat, com per la reducció o manca d'extenses poblacions i la desaparició d'individus amb port d'arbre. Però alhora també, pel canvi en la composició de plantes que acompanyen l'alog que responen a les condicions particulars que ha suposat la transformació de la comunitat que li correspondria.

Com ja s'ha esmentat, cal destacar la presència de la canya (*Arundo donax*) a la pràctica totalitat de les parts baixes de les conques de la comarca (p.e.: Caldes d'Estrac, Sant Pol, Pineda...) (Fig. 3). Aquesta popular espècie exòtica fou des d'antic fortament potenciada pels seus usos en cistelleria i en l'agricultura en general, al mateix temps, que el seu creixement aeri era regulat pels pagesos gràcies a les estassades anuals.

La presència d'un potent rizoma afavorit per les condicions de certa humitat, assegura a la canya la seva expansió i forma un tapís que impedeix el creixement i rebrot d'altres espècies arbustives. Així doncs, l'abandonament dels conreus i per tant el del control de la canya per les estassades, permet en l'actualitat, assegurar un domini de la seva cobertura en un cent per cent de la superfície, el que impedeix definitivament el creixement d'altres espècies, com l'alog, per manca de llum.

En els indrets on els abocaments de runa o pedregam són freqüents als marges de les

riba, s'hi fa notòria la presència de les comunitats de plantes ruderals amb tendència nitròfila (*Parietario-Centranthion*) amb un clar domini inicial de la morella roquera (*Parietaria officinalis* ssp. *judaica*) i amb presència o no de canya.

Quan les terrasses al·luvials són ocupades per conreus actius, als marges hi dominen les espècies de ràpid creixement, anuals i amb afinitat pels terrenys sorrencs i rics en nutrients, com ho són els blets (*Chenopodium* spp.), els amarants (*Amaranthus* spp.) i els margalls (*Hordeum*, *Bromus*).

D'altra banda, tradicionalment les rieres han estat un lloc de pas de vianants i vehicles que fa que hi trobem espècies més afins a les vorades de camins. Hi són presents les fumàries (*Fumaria* spp.), els pebrots de ruc (*Reseda phyteuma*), els lletsons (*Sonchus* spp.), l'herba blanca (*Alyssum maritimum*), geranis silvestres (*Geranium* spp.), espècies de cardassars com la borratja (*Borago officinalis*) o el cardot (*Carduus tenuiflorus*).

Amb el temps, la pèrdua d'aquest sòl agrícola de les terrasses al·luvials ha donat lloc al Maresme als característics prats dominats pels fanals o fenassos (*Hyparrhenia hirta*) que posteriorment s'han convertit en pinedes de pi pinyer (*Pinus pinea*), brolles d'afinitat pels terrenys silicis (*Cistion*) i finalment boscos litorals d'alzines o sureres (*Quercetum ilicis galloprovinciale pistacietosum*).

Figura 3. La canya (*Arundo donax*) ha envaït molts dels marges de les rieres del Maresme i n'ha desplaçat l'alog, com en el cas de la riera de Vallalta. (Foto J. Corbera)

Figura 4. Moltes espècies exòtiques avui colonitzen les rieres i rials del Maresme. A, el vernís del Japó (*Ailanthus altissima*); B, l'acàcia o ascàcia (*Robinia pseudoacacia*); C, el pitòspor (*Pittosporum tobira*); D, l'arbre del paper (*Broussonetia papyrifera*) (Fotos J. Corbera).

Aquesta vegetació de la perifèria, en permanent evolució, sol créixer en trobar més ombra i humitat vora la llera i sota les comunitats d'alog que acaben absorbint les espècies de l'alzinar com l'esparreguera (*Asparagus acutifolius*), la falzia negra (*Asplenium onopteris*) o l'arítjol (*Smilax aspera*), entre d'altres. Tanmateix, el creixement de l'alzinar representa de forma natural el procés d'extinció de l'alog si aquest ateny la llera amb la seva cobertura, per la impossibilitat de garantir prou llum al dessota.

Un altre cas, són les rieres i rials que mantenen un nivell d'humitat freàtica prou important durant tot l'any que permet encara la convivència de l'alog amb boscos –més oberts de capçada– d'om de fulla petita (*Ulmus minor*) i àlbers (*Populus alba*), avui anecdòtics a la comarca. Hauríem d'atribuir la seva desaparició al descens dels nivells freàtics a causa de l'abús en les extraccions d'aigua de les rieres

i sobretot per l'ocupació de les vores per indústries i urbanitzacions.

Amb tot, encara queden un bon nombre de racons on podem trobar-hi plantes que indiquen la bona disponibilitat d'aigua com ara: el roldó (*Coriaria myrtifolia*), l'aranyoner (*Prunus spinosa*), l'herba berruguera (*Cheilantus majus*), la sariassa (*Arum italicum*), l'herba sabonera (*Saponaria officinalis*), o l'evònim (*Euonymus europaeus*).

Per últim cal assenyalar la presència colonitzadora, cada vegada més important, de noves espècies exòtiques que provenen majoritàriament de l'abocament de restes de jardins i conreus. Aquesta vegetació adaptada als ambients temperats i amb un cert grau d'humitat es veu afavorida pel seu creixement més ràpid en front les plantes autòctones, alhora que la manca de competidors i depredadors naturals li permet expandir-se arreu i així poder ocupar grans extensions (Fig. 4).

Estem parlant d'espècies arbòries com ara l'acàcia o ascàcia (*Robinia pseudoacacia*), l'arbre del paper (*Broussonetia papyrifera*), el vernís del Japó (*Ailanthus altissima*), el pitòspor (*Pittosporum tobira*). D'arbusts com: el raïm de moro (*Phytolacca americana*), la flor de nit (*Mirabilis jalapa*), l'estramoni (*Datura stramonium*), *Cestrum parquii*..., i altres plantes com la cabellera de la reina (*Carprobrotus* spp.), el lligabosc japonès (*Lonicera japonica*), *Anredera cordifolia*, *Acanthus mollis*, els senecis (*Senecio lineatus*, *S. angulatus*), el miraguà (*Araujia sericifera*), les meravelles (*Ipomoea indica*), *Commelina* spp., l'espina-xoca (*Xanthium spinosum*)...

Un projecte a llarg termini

Sota aquest seguit d'indicadors del preocupant estat de conservació de les comunitats d'alcòs i dels espais que potencialment podrien ser ocupats per aquests, neix el "Projecte d'estudi i conservació dels alcòs al Maresme". Aquest estudi està plantejat com un procés de participació ciutadana sota un marc de treball científic per a l'estudi de les poblacions d'alcòs a totes les conques de la comarca, amb l'objectiu a llarg termini, de contribuir al coneixement i a la conscienciació social de l'estat dels alcòs i del seu hàbitat, per tal de garantir-ne la seva conservació.

Aquest projecte neix de la voluntat de diferents persones integrants del CATAM (Centre d'Acció Territorial i Ambiental del Maresme) i de la Secció de Ciències Naturals del Museu de Mataró. Els seus antecedents cal buscarlos en els treballs fets en els darrers anys des de la Secció de Ciències del Museu de Mataró centrats en l'estudi del paisatge i la seva transformació (Sabater *et al.*, 1997a, 1997b) i més recentment, en l'estudi de la conca de la riera d'Argentona (Amador *et al.*, 2003). Aquests estudis i d'altres d'àmbit més local, han posat de manifest la profunda transformació que està patint la nostra comarca i la ràpida degradació d'alguns dels elements més emblemàtics d'aquest paisatge; en aquest cas parlem de la presència de l'alcòs a les rieres i els rials.

El projecte es fonamenta en la creació d'una xarxa de grups de voluntaris sorgits dels diferents pobles que portaran a terme el treball de camp i faran d'interlocutors amb l'Administració municipal. En una primera fase, el treball de camp se centrarà en la localització i avaluació de l'estat actual de les

poblacions d'alcòs a tants rials i rieres com sigui possible prospectar, per a en una segona fase, poder-ne fer un seguiment i avaluar la viabilitat de la seva conservació o fins i tot de la seva regeneració.

Bibliografia

- AMADOR, L., GUARDIOLA, M., SABATER, F. i VALLS, I. (2003). Estructura i qualitat dels boscos de la conca de la riera d'Argentona. *L'Atzavara*, 11: 63-80.
- BOLÒS, A. i BOLÒS, O. (1950). *La vegetación de las comarcas barcelonesas*. Instituto Español de Estudios Mediterraneos.
- BOLÒS O. DE (1956). De vegetatione notulae, II. *Collectanea Botanica*, 5(1): 195-268.
- BOLÒS O. DE (1962). *El paisaje Vegetal Barcelonés*. Universidad de Barcelona.
- BOLÒS O., FONT, X., PONS, X. i VIGO, J. (1985-1999). *Atlas corològic de la flora vascular dels Països Catalans. Vols. I-VIII*. Institut d'Estudis Catalans.
- BOLÒS, O., VIGO, J., MASALLES, R. i NINOT, J.M. (1993). *Flora manual dels Països Catalans*. Pòrtic, Barcelona.
- BOLÒS, O. i VIGO, J. (1995). *Flora dels Països Catalans, Volum III*. Barcino, Barcelona.
- FOLCH, R. (1981). *La Vegetació dels Països Catalans*. Ketres, Barcelona.
- FORN, F. (1992). *Entranyable Riera, Estudi geogràfic-històric de la riera d'Arenys*. El set ciències S.L.
- MASALLES, R.M. et al (1988). *Plantas superiores. Història Natural dels PPCC. Vol 6*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- MONTSERRAT, P. (1968). *Flora de la Cordillera Litoral Catalana (porción comprendida entre los ríos Besós y Tordera)*. Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.
- SABATER, F., BENAIGES, N. i VALLS, I. (1997a). La recent transformació del paisatge a la conca de la riera d'Argentona: Anàlisi de l'evolució del paisatge dècada a dècada des de l'any 1967 fins al 1994. *L'Atzavara*, 7: 29-37.
- SABATER, F., BENAIGES, N., VALLS, I. i VENTURA, M. (1997b). Anàlisi fisiognòmica del paisatge vegetal de la conca de la riera d'Argentona des de l'any 1967. *L'Atzavara*, 7: 38-46.
- TEODORO, M. (1997). El rials d'Arenys de Mar: Passeig naturalístic i literari de la mà de Salvador Espriu. *L'Atzavara*, 7: 60-67.
- TARRUELLA, X i M. GUERRERO (2000). *Projecte flora amenaçada, memòria de l'any 2000*. Parc de la Serralada Litoral.

